

Ιωάννα Παναγιωτοπούλου

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ: «Θανάσης Χατζόπουλος,
Πανδημία και περιοριστικά μέτρα.

Ο ψυχισμός απέναντι στον θάνατο και στους περιορισμούς του»

Ήταν στ' αλήθεια αφηρημένες έννοιες οι μέρες που περνούσε στο νοσοκομείο του, όπου η πανούκλα θέριζε, ανεβάζοντας σε πεντακόσιους τον μέσο όρο των θυμάτων ανά εβδομάδα; Ναι, η συμφορά είχε κάτι το αφηρημένο και εξωπραγματικό. Όταν όμως το αφηρημένο βάζει σκοπό να σε σκοτώσει, τότε πρέπει οπωσδήποτε να ασχοληθείς μαζί του¹.

Με το αφηρημένο και άγνωστο της πανδημίας που βάζει σε κίνδυνο τη ζωή μας καταπιάνεται ο Θανάσης Χατζόπουλος στο βιβλίο του. Το αφηρημένο και αόρατο του ιού, μας λέει, αφορά την αδυναμία της ίδιας της παραστατικής λειτουργίας της ψυχής – σαν μια παραστατική χλιαρότητα απέναντι σε κάθε συνθήκη στην οποία δοκιμάζονται τα όρια της ωμότητας και της βίας. Όπως ο ίδιος γράφει: «Σαν να μην αγγίζει τον ουδό, το κατώφλι που θα οδηγούσε σε μια αναπαράσταση ικανή να αποτυπωθεί ψυχικά»².

Ενώ ζούμε τη δοκιμασία της πανδημίας που αδυνατούμε να συλλάβουμε και το αίσθημα του ανοίκειου κυριαρχεί στην ψυχή μας, ο συγγραφέας, με τη λογοτεχνική γραφή του και τη διερευνητική του σκέψη, εμπλουτίζει τις αναπαραστάσεις του αναγνώστη, τον οδηγεί να σκεφτεί και να βάλει σε λόγο αυτό το ακατανόητο, ώστε να εξοικειωθεί με το ανοίκειο. Τολμά να μιλήσει για τον θάνατο και τη θνητότητα, έννοιες ταμπού, μη αναπαραστάσιμες και ασύμβατες με την ορμή για ζωή. Τολμά το αυτονόητο, και αναδεικνύει τη βασική ανατροπή που επέφερε η πανδημία στη ζωή μας, ότι για να σκεφτούμε την τωρινή εμπειρία πρέπει να άρουμε το απαγορευμένο.

Ο συλλογισμός του εκκινεί και ξετυλίγεται γύρω από δύο ζητήματα: πρώτον, το προηγούμενο γεγονός με το οποίο θα μπορούσαμε να

1. Αλμπέρ Καμύ, *Η πανούκλα*, μτφρ. Νίκη Καρακίτσου-Ντουζέ, Μαρία Κασαμπάλογλου-Ρομπλέν, Καστανιώτης, 2010, σελ. 105.

2. Θανάσης Χατζόπουλος, *Πανδημία και περιοριστικά μέτρα. Ο ψυχισμός απέναντι στο θάνατο και στους περιορισμούς του*, Αρμός, 2021.

ταυτίσουμε την τωρινή πανδημία, οι γέφυρες σκέψης, ταύτισης και αντιδιαστολής· δεύτερον, το μη δυνατό της αναπαράστασης του θανάτου και της θνητότητας, που σαν να αποκλείει, αφού διαψεύδεται, κάθε σκέψη γι' αυτό που βιώνουμε. Οδηγά σημεία στην ψυχαναλυτική θεώρηση του Χατζόπουλου, ίσως καθόλου τυχαία, είναι οι ταυτισιακές διαδρομές και η αναπαραστασιμότητα, δηλαδή οι ψυχικές διαδικασίες εσωτερίκευσης της εξωτερικής πραγματικότητας, συλλογικής και ατομικής. Ο συγγραφέας, από τη μια, διερευνά την εξωτερική πραγματικότητα του ατόμου ως μέρος μιας συλλογικότητας, ανατρέχοντας στην εμπειρία της «ισπανικής» γρίπης, πανδημίας των αρχών του 20ού αιώνα. Η συλλογική μνήμη και η ιστορική καταγραφή αυτής της πανδημίας εξασθένησαν κάτω από την αντιληπτική μνήμη της αγριότητας του πολέμου και της έξαρσης του ηρωισμού. Από την άλλη, ανατρέχει στη σχέση του ατόμου με τον Άλλον, από τον οποίο μεταδίδεται στο υπό διαμόρφωση υποκείμενο τόσο η ζωή / σεξουαλικότητα, όσο και η συνάφεια με τη θνητότητα και το θάνατο· ο Άλλος καθορίζει αν η θνητότητα για το υποκείμενο θα γίνει θάνατος ή ζωή.

Πώς να αναπαρασταθεί το μη αναπαραστάσιμο; Στη σκέψη του Φρόυντ αποκαλύπτεται ότι ο μεγαλύτερος φόβος του είναι ο θάνατος, τον οποίο νοεί αλλά δεν διανοείται, καθώς στο ασυνείδητο δεν υφίσταται το αρνητικό. Εδώ ανακύπτει το παράδοξο, αφού θεωρεί ότι ο θάνατος είναι και η αφετηρία της ψυχολογίας. Συνεχίζοντας τη διερεύνηση, ο Χατζόπουλος θα καταδείξει ότι στη ρίζα της σεξουαλικότητας βρίσκεται ο θάνατος, όπως αμφότερα ενσαρκώνονται και μορφοποιούνται στο σώμα. Ο αναγνώστης, καθώς περιδιαβαίνει αυτούς τους «τόπους», μέσα από την ψυχαναλυτική, ανθρωπολογική, φιλοσοφική ματιά του συγγραφέα, νιώθει άλλοτε την ανάγκη μιας απόστασης («όχι άλλο για θάνατο»), άλλοτε έκπληξη και περιέργεια για τις νοητικές γέφυρες. Ενώ ταυτόχρονα, διανύει μια ψυχική διαδρομή συμφιλίωσης με το άφατο και αδιανόητο του θανάτου.

Ο Χατζόπουλος ανατρέχει στην περίοδο της ισπανικής γρίπης – μιας επίσης μαζικής ανθρώπινης τραγωδίας, που όμως «σβήστηκε» από το μέγεθος της καταστροφής που προκάλεσε ο Α Παγκόσμιος πόλεμος. Παρατηρεί ότι η νεόκοπη τότε ψυχανάλυση, δηλαδή ο Φρόυντ, αν και τον απασχολούσαν αυτές οι καταστροφές, δεν κάνει αναφορά στη γρίπη. Η πανδημία εκείνη ήταν «αποπροσωποποιημένη», λόγω της δυσκολίας της να εγγραφεί ψυχικά σε σύγκριση με τον πόλεμο. Μια ερμηνεία γι' αυτό θα ήταν η υπερίσχυση της βιαιότητας των πολεμικών εικόνων συγκριτικά με την ισχνότερη επιρροή του λόγου. Ως συλλογική αναπαράσταση

καταστροφής, η αρρώστια υπολείπεται της σφοδρότητας των μαχών, που δημιουργούν ρήγματα και αναπαραστατικές πυκνώσεις. Θα λέγαμε ότι η αναπαραστατική αδυναμία προήλθε τόσο από την άμετρη βία του πολέμου, από έναν εξωτερικό εχθρό, όσο και από το άμορφο χάος της πανδημίας, από το άγνωστο. Δεν χαρτογραφήθηκε ψυχικά, μας λέει ο συγγραφέας:

Να υπάρξουν δηλαδή οι αναγκαίες αναπαραστάσεις πραγμάτων, εικόνων και λέξεων που θα αντιπροσωπεύουν στην περίπτωση αυτή κάτι από την αρχή της πραγματικότητας, του γεγονότος του θανάτου και ένα από τα πεπρωμένα του σώματος, τη νόσο. Και ίσως μαζί με αυτή, το πεπρωμένο του: την αλλαγή, τη φθορά και το τέλος³.

Μπορούμε, λοιπόν, να διανοηθούμε την ψυχική δυσφορία μας στην τρέχουσα θανατηφόρα πανδημία: ψυχική ασφυξία αφενός από την έκθεση στο διπλά άγνωστο –άγνωστο και για εμάς και για τους ειδικούς–, στο απροσδιόριστο και αποπροσωποποιημένο, στη μόλυνση από το άγγιγμα του άλλου / επικίνδυνου και αφετέρου από την εισβολή των μαζικών θανάτων, δηλαδή την κατάλυση του ταμπού του θανάτου, ταμπού-θεμέλιο της δυτικής κοινωνίας. Ψυχική ασφυξία που προκαλούν η αδυναμία να συλλάβουμε και να αναπαραστήσουμε αυτό που ζούμε, αλλά και η έκθεση στον αδιανόητο φόβο του θανάτου. Ψυχικά μεταφράζεται ως ρήξη νοήματος: η «α-νοησία» του θανάτου, όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Χατζόπουλος. Θα λέγαμε ότι το νόημα της ιστορικής καμπής, της πανδημίας, για την ανθρωπότητα είναι η άρση του ταμπού του θανάτου.

Αυτή τη φορά, σημειώνει ο συγγραφέας, ο θάνατος δεν είναι το άμεσο αποτέλεσμα της ανθρώπινης καταστροφικότητας. Ο καθένας έρχεται αντιμέτωπος με τον θάνατο μέσα στη ζωή του αλλά και ως συμβάν του τέλους της ζωής· ό,τι μέχρι τώρα έπρεπε να απωθείται με «συνοπτικές διαδικασίες». Ο θάνατος αντι-επενδύεται με τη φαντασίωση της αθανασίας που στηρίζουν οι θρησκείες και οι τεχνο-επιστήμες, ενώ συνηγορεί μια άλλη παγκόσμια φαντασίωση, η επιστροφή του νεκρού για να τιμωρήσει τους επιζώντες. Για τον Φρόυντ, η φαντασίωση αυτή πηγάζει από την ενοχή απέναντι στον νεκρό, την οποία ξορκίζει η τελετή ταφής. Η ενοχική στάση προς τους νεκρούς καταλαμβάνει την ανθρώπινη υπόσταση κι η φαντασία ερμηνεύει την πανδημία ως τιμωρία. Ο άλλος, υπογραμμίζει ο

3.Θ. Χατζόπουλος, στο ίδιο, σελ. 33.

Χατζόπουλος, γίνεται φορέας θανάτου, τον οποίο «κολλάει» σε όποιον έρθει σε επαφή μαζί του, με το άγγιγμα κυριολεκτικό και μεταφορικό. Το μολυσματικό μοτίβο του αγγίγματος το συναντάμε στους μύθους και τα παραμύθια. Ανάλογα μολυσματική είναι η φύση της επιθυμίας, πολύ δε περισσότερο όταν αυτή, μέσα στην υπερβολή της, καταλαμβάνει τα πάντα και γίνεται θανατηφόρα. Διαβάζουμε:

Το άγγιγμα και η αφή αποτελούν την πιο πραγματική αναπαράσταση για τη μετάδοση: η αίσθηση αυτή λειτουργεί ως ο κατεξοχήν αντιπρόσωπος του μολυσματικού για το ανθρώπινο φαντασιακό⁴.

Ας συμπληρώσουμε αυτό για το οποίο υπόρρητα μιλά ο Χατζόπουλος: τα περιοριστικά μέτρα, η απαγόρευση του αγγίγματος, ο μολυσματικός Άλλος, τα αγαπημένα πρόσωπα που νοσηλεύονται και κάποιοι που πεθαίνουν μόνοι, είναι η παράσταση, το σκηνικό που ενσαρκώνει αυτές τις παγκόσμιες φαντασιώσεις. Η επικαιρότητα της ενοχής και του φόβου συμβάλλουν στην ψυχική ασφυξία.

Ακολουθώντας τη σκέψη και την ποικιλότητα διερεύνηση του θανάτου ως ψυχικής στιγμής, «στη ραφή σωματικού και ψυχικού», του θανάτου ως αμετάκλητου συμβάντος, άρα σε συνάρτηση με τον χρόνο και ασύμβατο με το άχρονο και αθάνατο ασυνείδητο, ανακαλύπτουμε και μας ξαφνιάζει ότι ο θάνατος σηματοδοτεί ταυτόχρονα τη ρήξη του νοήματος και το όνειρο. Διαβάζουμε έναν στίχο «μεγάλης πύκνωσης» του Σωτήρη Τριβιζά: «Καθένας με το θανάτό του ονειρεύεται». Πηγαίνει, άραγε, κόντρα στη φροϋδική ιδέα περί μη αναπαράστασης του θανάτου ή, τοποθετώντας τον προσωπικό θάνατο στο θεμέλιο της αναπαραστατικής ικανότητας του ονειρεύεσθαι, ερμηνεύει τη δυσκολία συμπερίληψής του, καθώς ως θεμέλιο παραμένει θαμμένος;

Στον στοχασμό του Φρόντ, η παραδοχή της αντίληψης του θανάτου μέσω του θανάτου του Άλλου αντιβαίνει στην παραδοχή ότι στο ασυνείδητο δεν υπάρχει το αρνητικό. Εδώ, παρατηρεί ο Χατζόπουλος, ο Φρόντ κάνει το άλμα από τη σκέψη στην πίστη («δεν πιστεύει κανείς στον δικό του θάνατο»), και η απουσία στη συνειδητή σκέψη κάνει ευκολότερη την απουσία στο ασυνείδητο. Εκδοχές, όμως, της εγγραφής της αντίληψης του θανάτου βρίσκουμε στα όνειρα, στις στιγμές ρήξης του νοήματος στην ψυχική πραγματικότητα, σε στιγμές «ψυχικού παγώματος», όπως η

4. Στο ίδιο, σελ. 42.

αποπραγματοποίηση και αποπροσωποποίηση του Φρόντ στην Ακρόπολη, καθώς και το αίσθημα του αμετάκλητου, του αμετάκλητου γεγονότος του θανάτου. Με άλλα λόγια, η λήθη του θανάτου είναι προϋπόθεση για τη ζωή, η οποία ερείδεται στην αναγνώρισή του.

Ενώ η αντίληψη του θανάτου είναι υπό αίρεση, αντίθετα το άγχος θανάτου είναι απτό για το υποκείμενο. Το συμβάν, λέει ο Χατζόπουλος, θα ενταχθεί στην αρχή της πραγματικότητας και θα εσωτερικευτεί. Ο Φρόντ το τοποθετεί στη σχέση με το Υπερεγώ (τις γονεϊκές αυθεντίες), μεταξύ Εγώ και Υπερεγώ, και το άγχος θανάτου είναι έτσι πιο διαχειρίσιμο, γιατί αφορά τη σχέση του υποκειμένου με τον Άλλον. Αποκλείει, όμως, το καταστροφικό και τραυματικό που ο Άλλος μεταδίδει, σχετιζόμενο είτε με τον θάνατο και τη θνητότητα, είτε με τα κληρονομούμενα από τις προηγούμενες γενιές. Ταυτόχρονα ο Φρόντ αναγνωρίζει αυτόν τον Άλλον, λέγοντας ότι το ασυνείδητό μας διαθέτει λίγο χώρο για την ιδέα της θνητότητάς μας, όσο και παλαιότερα. Η απάρνηση του θανάτου αφορά μέχρι τώρα την αντίληψη της εξωτερικής πραγματικότητας· με την αναφορά στο αδρανές και ανόργανο που προηγείται της ζωής και γίνεται ο σκοπός της, ο Φρόντ, ίσως για πρώτη φορά, θα αναφερθεί σε μια μετάφραση της έννοιας στην ψυχική πραγματικότητα.

Εφόσον υπάρχουν εκδοχές της αντίληψης του θανάτου στο ασυνείδητο, υποθέτει ο Χατζόπουλος, υπάρχουν και αναπαραστάσεις· είμαστε πλέον στην εσωτερική πραγματικότητα, τον ψυχικό τόπο όπου συνδέεται ο θάνατος με την καταστροφικότητα και την «ορμή θανάτου». Αναπαραστάσεις περιεχομένου για τον θάνατο δεν έχουμε – ο θάνατος επενδύεται από την πλευρά της ζωής, π.χ. η στιγμή της εξόδου ή το μετά, με αναπαραστάσεις εντός της αρχής της ευχαρίστησης. Υπάρχουν όμως και αυτές που λειτουργούν πέραν (της αρχής της ευχαρίστησης) –αναπαραστάσεις φόνου, αυτοκτονίας– και εισάγουν την καταστροφικότητα. Λόγω της ενορμητικής καταγωγής της η καταστροφικότητα είναι και κατάλοιπο της πρωταρχικής εχθρότητας του υπό διαμόρφωση υποκειμένου στη συνάντηση με τον εξωτερικό κόσμο, συστατικό της ενόρμησης αυτοσυντήρησης. Δεν είναι πλέον τόσο παράδοξο ότι η άρνηση του θανάτου είναι και μια επιβεβαίωση, διευκολύνει τη ζωή που ερείδεται σε αυτόν: η απάρνηση δηλώνει και την έλξη. Η καταστροφικότητα στη συνάφειά της με τον θάνατο διαμορφώνει την καταγωγική ύλη της ζωής, δίνει μορφή στον θάνατο που ως «ασυνείδητη έννοια δεν μπορεί να μορφοποιηθεί».

Η έλλειψη αναπαράστασης περιεχομένου του θανάτου προσδιορίζει τον λεγόμενο ψυχικό θάνατο: στιγμές απουσίας συνείδησης του εαυτού, όπως συμβαίνει σε λιποθυμίες ή επιληπτικές κρίσεις, ή στιγμές αποπροσωποποίησης και αποπραγματοποίησης, όπως το βίωσε ο Φρόντ στην επίσκεψή του στην Ακρόπολη. Ένα ρήγμα στη συνείδηση, χωρίς ίχνος για το υποκείμενο, ενώ βιώνει το πριν και το μετά. Δεν πρόκειται για απάρνηση ενός συμβάντος αφανισμού εδώ, μας επισημαίνει ο Χατζόπουλος:

Υπάρχει ένα συμβάν θανάτου, που αδυνατεί να μετατραπεί σε βίωμα, καθώς δεν υπάρχει υποκείμενο να υποδεχθεί το συμβάν ή το υποκείμενο δεν ήταν εκεί στον χρόνο του συμβάντος [...]. Παραδίδεται σε αυτό [...] στο οποίο [συμβάν] [θα έδινε] την αναπαράσταση του τέλους της ζωής και της ύπαρξης. Μια αναπαράσταση θανάτου⁵.

Με άλλα λόγια, πρόκειται για το περιεχόμενο του φόβου της κατάρρευσης του Γουίνικοτ. Στην αποπροσωποποίηση, η εσωτερική πραγματικότητα κατακλύζει την εξωτερική, και στιγμιαία βάζει σε δοκιμασία ή καταργεί την αρχή της πραγματικότητας. Διαβάζουμε:

Τα ίχνη του θανάτου, οι αναπαραστάσεις του, δεν είναι παρά εκ των υστέρων φαντασιακές και συμβολικές επεξεργασίες αυτής της έκλειψης του υποκειμένου⁶.

Θα λέγαμε ότι, μιλώντας για ψυχικό θάνατο, δεν εννοούμε το γεγονός του θανάτου που θα διαψεύσουμε ή το συμβάν του θανάτου στη ζωή που θα απαρνηθούμε, αλλά τον θάνατο που θα «πάθουμε» – για την παράδοση στην αναπαράσταση του τέλους που υπάρχει ως απειλή μέσα μας.

Η συνάφεια του υποκειμένου με τον θάνατο είναι η ενοχή –συνειδητή ή ασυνειδητή– για τον θάνατο των άλλων, για την απουσία και την έκθεση στο ανοίκειο τη στιγμή του ψυχικού θανάτου, για τα αμφίθυμα συναισθήματα απέναντι στον νεκρό. Η ασυνειδητή κυρίως ενοχή εμποδίζει τη διαδικασία του πένθους ή την αποκλείει.

Η συναισθηματική σύγκρουση του ατόμου, από καταγωγής, απέναντι στον νεκρό –λύπη και απαλλαγή–, η άρνηση να διανοηθεί τον δικό του θάνατο, η μετάβαση από το ανόργανο στο έμβιο, όλα οδηγούν τη σκέψη

5. Στο ίδιο, σελ. 81.

6. Στο ίδιο, σελ. 85.

του Φρόνυτ για τον θάνατο στην ανατροπή: «Από αυτή τη συναισθηματική σύγκρουση γεννήθηκε η ψυχολογία⁷». Η σύλληψη της έννοιας της ορμής

ως αδράνεια αλλά και ως ελαστικότητα, με την έννοια του παλαιότερου που επιμένει, αλλά και υπό την επιρροή του εξωτερικού που υποχρεώνει σε αλλαγές⁸,

αναπαριστά τους μετασχηματισμούς αυτής της μετάβασης. Η ενοχή είναι σύμφυτη με την ενόρμηση –σε όλο το φάσμα, από το πρωταρχικό μέχρι το οιδιπόδειο και το συμβολικό–, διατρέχει τις ψυχικές διαστρωματώσεις και συναντά τον απόηχο του προϊστορικού ανθρώπου μέσα μας. Εκείνοι οι ήρωες που δεν μπορούν να πιστέψουν στον δικό τους θάνατο, όσο και στον φόβο της τιμωρίας του Οιδίποδα.

Έτσι το ζήτημα του προσωπικού θανάτου αναδύεται ανάγλυφα από τον θάνατο του άλλου και μέσα από τη σχέση με αυτόν [που συναντά] [...]. Το άλλο δεδομένο [είναι] ότι το ανθρώπινο νεογνό δίχως τη φροντίδα του Άλλου δεν μπορεί να παραμείνει στη ζωή⁹.

Δεν είναι, λοιπόν, τόσο αινιγματικό και παράδοξο που ο θάνατος και η ζωή για το υποκείμενο προϋποθέτουν τον Άλλο, και η ενοχή είναι το όχημα των ψυχικών διαδικασιών.

Η φροντίδα που παρέχει ο Άλλος, η επένδυση και το «κράτημα» στη ζωή του νεογνού –βιολογικά και ψυχικά– αποτρέπουν την εν δυνάμει θνητότητα από τον θάνατο. Ο Χατζόπουλος θεωρεί ότι το αντιθετικό ζεύγος είναι η σεξουαλικότητα και η θνητότητα, πριν από την «ορμή θανάτου».

Αποκαλεί την πανδημία μετωνυμία της θνητότητας, καθώς μετατρέπει όλους σε θνητά υποκείμενα και δεν επιτρέπει την απάρνηση του θανάτου. Ξαφνικά είμαστε «αβοήθητοι» και η αξία της ζωής περνά μέσα από τον Άλλον. Καταφύγιο (αυτές τις ψυχικές στιγμές) στην ψυχική πραγματικότητα είναι οι ψυχικοί δεσμοί των πρώτων χρόνων· εξάρτηση αναγκαία και ικανή ώστε ο θάνατος να γίνει θνητότητα.

7. Στο ίδιο, σελ. 104.

8. Στο ίδιο, σελ. 102.

9. Στο ίδιο, σελ. 107.

Υπάρχει κάτι βαθιά παρανοϊκό στη δομή της μόλυνσης. Αυτό που η σεξουαλική / κοινωνική συναναστροφή υπόσχεται μετατρέπεται σε αντίπαλο δέος. Η θνητότητα από δύναμει δίνει το πάνω χέρι στον θάνατο, γίνεται κάτι περισσότερο από σιωπηλή απειλή¹⁰.

Απειλή που ενσαρκώνεται στους άλλους – στο «ξένο»· το ανοίκειο καταλαμβάνει την ψυχική πραγματικότητα. Ο φόβος κυριαρχεί και το άτομο παλινδρομεί στην παρανοειδή περίοδο του ψυχισμού κατά Κλάιν, όπως αναπτύσσει εμπειριστατωμένα ο Χατζόπουλος. Το όριο εντός-εκτός στην ψυχική πραγματικότητα χάνει τη δυναμική του συνάφεια, γίνεται άκαμπτο, και ανάλογα διχοτομείται το Αντικείμενο: εντός εξιδανικευμένο, εκτός κακό. Χωρίς τη δυναμική συνάφεια αποκλείεται η διαμεσολάβηση της φαντασιωσικής λειτουργίας και το πέρασμα στο συμβολικό.

Με άλλα λόγια, ανατρέπονται τα συστατικά του αναλυτικού πλαισίου: η δυναμική συνάφεια, η μεταφορικότητα, το άνοιγμα στη φαντασιωσική λειτουργία και στο συμβολικό είναι αποκλεισμένα· ανάλογα αποκλεισμένος είναι ο ψυχικός «τόπος» της μεταφορικότητας, και ευάλωτη η λειτουργία της ψυχικής πραγματικότητας. Ο αναλυτής, μέρος του πλαισίου, από απαραίτητη σταθερά γίνεται ο κακός Άλλος. Αναρωτιέμαι αν αντιστοιχεί σε μια ψυχική στιγμή καταστροφής του αντικειμένου κατά Γουίνικοτ. Το διακύβευμα στη δεδομένη ανατροπή θα ήταν η συνέχεια της παρουσίας του αναλυτή με την αλλαγή πλαισίου –τηλέφωνο, skype–, ώστε να μην καταστραφεί το αντικείμενο-αναλυτής και να διασφαλιστεί η συνέχεια και η αποκατάσταση του νοήματος για τον θεραπευόμενο-αναλυόμενο και η διαφορά ατομικού και συλλογικού, που θα ήταν, ίσως, μία διέξοδος από την «παιδική αβοηθησία» που κυρίευσε ξαφνικά τη ζωή μας.

Η ψυχική κίνηση, για αναλυτή και αναλυόμενο είναι σε δοκιμασία, λόγω της απουσίας της σωματικότητας που δίνει υπόσταση στον χώρο και τον χρόνο μέσω της κινητικότητας. Διαβάζουμε:

Το μοίρασμα του χώρου με τους άλλους σημαίνει μοίρασμα της εγγύτητας και της απόστασης [...]. Διακυβεύονται σε σχέση με το σώμα [...]. Ο χώρος συνδέεται με τον χρόνο αυτόν που το σώμα μας έχει κρυφά μετρημένο στην οργάνωση και τα υλικά του [...]. Η ζωή μας δεν είναι παρά μια αόρατη χορογραφία¹¹.

10. Στο ίδιο, σελ. 123.

11. Στο ίδιο, σελ. 144.

Και συνεχίζει ο συγγραφέας:

Η κινητικότητα αποτελεί μία άκρη της ψυχικής έκπτυξης, η άλλη είναι η αντίληψη με τις αισθήσεις, που η σημασία της συνδέεται με τις ορμές οι οποίες την επενδύουν¹². [Ως εκ τούτου, μας λέει αργότερα:] Η κινητικότητα μεσολαβεί τόσο την εκπλήρωση επιθυμίας και την ευχαρίστηση, όσο και την αποφυγή δυσαρέσκειας¹³. Στη βάση της αυτή η εκφόρτιση τοποθετεί την κινητικότητα ως μια εκδήλωση ορμών, όπου συρράπτονται το σωματικό και το ψυχικό ή όπου δεν μπορούμε εύκολα να διακρίνουμε το ένα από το άλλο. Μέσα από την κινητικότητα αναδύεται [...] κατεξοχήν το σώμα¹⁴. [...] Οι ορμές εκπροσωπούν τις απαιτήσεις του σώματος στην ψυχική ζωή¹⁵.

Καθώς η κινητικότητα διαπερνά τη διαστρωμάτωση του ψυχισμού, δομικά και λειτουργικά, μπορούμε να διανοηθούμε ότι ο περιορισμός στην πανδημία επηρεάζει την ψυχική οικονομία του ατόμου και η δομή του ψυχισμού –νεύρωση, ψύχωση, οριακή– ορίζει την έκβαση.

Η εμπειριστατωμένη σύνδεση και μεταφορά στις συνθήκες της συνεδρίας, που ακολουθεί σε επόμενα κεφάλαια, θεωρώ ότι είναι μια πολύτιμη πρόταση για το πώς θα μπορούσαμε να αναπαραστήσουμε την ανατροπή που εισέβαλε στη ζωή μας, την ψυχή μας και την κλινική εργασία. Θα συνοψιζόταν στη φράση: «Οπωσδήποτε σε όλα αυτά η μεταβίβαση και η σχέση που αυτή επιτρέπει να λειτουργεί βρίσκεται επί σκηνής¹⁶».

Το παράδειγμα της Ντούλιτλ, της αναλυομένης του Φρόυντ που παραβίασε την απαγόρευση κυκλοφορίας των Ναζί και συνέχισε τις συνεδρίες, αποδίδει αυτό που συμβαίνει συχνά στη σκηνή της μεταβίβασης. Διαβάζουμε:

Ο αναλυτής τότε βρίσκεται προ εκπλήξεως, εκεί που για τον αναλυόμενο το συμβάν αποτελεί ό,τι πιο φυσικό και αναμενόμενο, ό,τι πιο

12. Στο ίδιο, σελ. 145.

13. Στο ίδιο, σελ. 161.

14. Στο ίδιο, σελ. 162.

15. Στο ίδιο, σελ. 163. Βλέπε και Φρόυντ, *Μια σύνοψη της ψυχανάλυσης*, μτφρ. Δανάη Παναγιωτοπούλου, Πλέθρον, 2017, σελ. 21.

16. Θ. Χατζόπουλος, *ό.π.*, σελ. 180.

κανονικό θα μπορούσε να συμβεί [...]. Και [από] μια τέτοια ιδιαίτερη διαφορά να ξετυλιχτεί άλλοτε η ιστορία μιας ζωής κι άλλοτε το νήμα ενός τραύματος στην ξεχωριστή ύφανσή του μέσα στον ψυχισμό του αναλυομένου, παράπλευρα σ' εκείνον του αναλυτή. Να ξετυλιχτεί μαζί και παράλληλα με την ελπίδα¹⁷.

Θα λέγαμε ότι ο αναλυτής Φρόνυτ και η αναλυόμενη βρέθηκαν σε συνθήκη παράδοξη, μιας σκηνής μέσα στην άλλη: η μεγάλη σκηνή της απαγόρευσης κυκλοφορίας και η μικρή σκηνή της μεταβίβασης. Ανάλογα θα μπορούσαμε να αναπαραστήσουμε τη μεγάλη σκηνή της πανδημίας για τον αναλυτή και τον αναλυόμενο, και τη μικρή της μεταβίβασης, με την ιδιαίτερη διαφορά το αίνιγμα που θα νοηματοδοτηθεί, όπως μας λέει ο συγγραφέας.

Ευχαριστώ τον Θανάση Χατζόπουλο, γιατί μου έδωσε την ευκαιρία αυτής της συνομιλίας με τον στοχασμό του για την ανατροπή που ζούμε. Κυρίως, όμως, γιατί με τις «νύξεις» για σκέψη, όπως λέει, ελπίζουμε ότι δεν θα χαθεί στην απώθηση και τη διάψευση η παρούσα εμπειρία, παραμένοντας ως ενεργός τραυματικός πυρήνας των μη λεκτικοποιημένων, στα οποία «ανεπαισθήτως» θα προσκρούει η αναλυτική μας λειτουργία.

Pieter Bruegel the Elder, *The Triumph of Death*, 1562, Museo del Prado, Madrid (detail)

17. Στο ίδιο, σελ. 187.